

Паук М. М.,

кандидат філологічних наук,

ВСП «Гуманітарно-педагогічний фаховий коледж
Мукачівського державного університету»

ФУНКЦІЇ ЧАСТКИ І В УКРАЇНСЬКИХ ПРИСЛІВ'ЯХ З ОБМЕЖУВАЛЬНИМ КОМПОНЕНТОМ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню частки і в структурі українських прислів'їв з обмежувальними компонентами, які відіграють вирішальну роль у наданні багатьом прислів'ям афористичності й образності. Сучасне вчення про частини мови має певні традиції, знання та врахування яких необхідне для правильного розуміння сутності поняття «частини мови» і визначення тенденцій їх виділення в окремі розряди слів. Цілком зрозуміло, що для побудови єдиної граматичної системи в сучасному мовознавстві важливу роль відіграє дослідження окремих граматичних розрядів слів, комплексний аналіз їхніх лексико-семантичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних та інших ознак. Неповнозначні незмінні слова – це клас службових слів, які у традиційній граматиці прийнято кваліфікувати як окремі службові (неповнозначні) частини мови. У цьому класі виділяють ряд підкласів: прийменники, частки і сполучники. Такий поділ слів подається, зокрема, в академічному курсі «Сучасна українська літературна мова. Морфологія». Визначення ролі частки і в складі прислів'їв має певні труднощі. Це пов'язано з тим, що в лінгвістичній літературі вона описана не дуже детально. Тому для інтерпретації її функцій залучимо спостереження над описаними значно докладніше часткою навіть і її російським відповідником – часткою *даже*. Частка і виступає одним із важливих засобів формування узагальнювальної семантики, властиві природі паремій. Ця частка під впливом семантико-граматичних властивостей прислів'їв зазнає суттєвих модифікацій початкової функції долучення до множини, вона виявляє розширювально-прислужувальну й звужувально-вилучальну функції. Зазначена властивість частки і у складі прислів'їв одержує суттєві модифікації. Це пов'язано з природою прислів'їв, які відтворюють узагальнювальні судження, а не називають те, що конкретно спостерігає мовець. Така природа паремійних суджень більше відповідає щойно сформульованим властивостям частки і, аніж властивостям частки *навіть*. Підтвердженням цього припущення виступає факт широкої вживаності в українських прислів'ях частки і при майже повній відсутності частки *навіть*.

Ключові слова: синтаксис, семантика, граматики, компонент, структура українських прислів'їв, частка.

Постановка проблеми. Прислів'я, як давній і типовий для всіх мов і народів засіб образного вираження людського досвіду про навколишній світ, традиційні цінності й моральні основи людського буття, демонструють деякі специфічні особливості своєї синтаксичної будови. Одним із провідних типологічних принципів організації українських паремій є використання в їхньому складі різноманітних синтаксем, що обмежують сферу справедливості судження, вираженого предикативною основою. За нашими підрахунками, це явище

представлено приблизно в десятій частині українського паремійного фонду.

Вживання різноманітних обмежувачів виступає засобом усунення тривіальності або ж смислової несправедливості змісту предикативної основи, рис, які досить часто зумовлені тим, що предикативні основи виражають категоричні загальні судження: ці судження стверджують наявність постійної позачасової властивості для всіх денотатів неререферентних імен. Логічна схема таких суджень має вигляд *Усі S є P* або *Жодне S не є P*. Наш життєвий досвід завжди може заперечити таку категоричність, знайти факти, які підтверджують положення, що *Не всі S є P* або *Деякі S не є P*. Введення в прислів'я членів речення, які обмежують простір справедливості судження, що міститься в предикативній основі, дозволяє знизити ступінь категоричності [1]. Наприклад, у прислів'ї *В зимовий холод кожний молод* парадоксальність судження *кожний молод* знімає вказівка на температурні обмеження прояву ознаки (*Тоді, коли зимовий холод, кожний молод*), у прислів'ї *В гостях і жук м'ясо* надмірна категоричність основи речення знімається за допомогою обставини місця в гостях (*Якщо перебуваєш у гостях, то там і жук м'ясо*), у прислів'ї *Добру людину бджола не кусає* функцію зняття несправедливості судження *Людину бджола не кусає* виконує означення (*Якщо людина добра, її бджола не кусає*) [2].

Аналіз останніх досліджень. Розглядаючи частки як граматичний клас службових слів, О. Безпояско кваліфікує їх як незмінну службову частину мови і не заперечує наявності в них певної семантики: частки, «хоча й не називають фрагментів довкілля..., вносять у речення певний елемент змістової характеристики» [3]. Чітко визначена й узагальнена семантика простежується і в сполучниках (пор.: оскільки, проте, якщо, хоч, чи, і тощо). Щодо статусу в системі частин мови прийменників І.К. Кучеренко вказує на їхню семантико-граматичну безпідставність як частини мови: «Прийменники – це прислівники узагальненого значення. Цим встановлено й місце їх у системі частин мови» [4].

Як зазначив Ю.О. Карпенко, об'єднання в одній частині мови прислівників і прийменників – чи не найслабше місце в класифікації частин мови, запропонованій І.К. Кучеренком [5].

Все це, безперечно, заперечує асемантичність службових слів і певною мірою спростовує погляд на цю категорію слів як на аналітичні синтаксичні морфеми, що усталилися останнім часом в українському мовознавстві. З позиції функціонально-категорійної граматики нечастини мовний характер службових слів дедалі активніше обстоюється в сучасних дослідженнях [6].

Мета статті. Так, простежуючи склад та ієрархію частин мови у сучасному мовознавстві, І.Р. Вихованець у монографії

«Частини мови в семантико-граматичному аспекті» вказує на нечастининомовний характер службових слів і недоліком традиційного поділу слів за частинами мови вважає розміщення їх в одній площині: «Семантичний критерій у тому плані, що й для повнозначних слів, для службових слів не застосовний» [7]. На його думку, застосування триєдиного критерію (лексичного, морфологічного та синтаксичного) у класифікації частин мови «виявляє морфемний характер прийменників, сполучників, зв'язок і часток», які вчений кваліфікував як «аналітичні синтаксичні морфеми» [8].

Виклад основного матеріалу. Серед українських паремій із такими обмежувальними синтаксемами, вміщених у збірник «Українські прислів'я та приказки» (далі – УПП) [7], 230 прикладів, що становить близько 16%, припадає на висловлювання, в яких використано частку *і*. Вона переважно є складником предикативної основи, з обмежувальними синтаксемами ця частка зареєстрована лише в 11 прикладах. Семантика таких прислів'їв має деякі відмінності, зумовлені вживанням частки. Покажемо ці особливості.

Визначення ролі частки *і* в складі прислів'їв має певні труднощі. Це пов'язано з тим, що в лінгвістичній літературі вона описана не дуже детально. Тому для інтерпретації її функцій залучимо спостереження над описаними значно докладніше часткою *навіть* і її російським відповідником – часткою *даже*. Про можливість такого зближення часток *і* й *навіть* свідчить, зокрема, «Словник української мови», де зазначено, що частка *і* вживається в значенні, близькому до частки *навіть*, що демонструють такі приклади: *Його й в окопі не піймаєш* (Номис); – *Ти, може, серденько, того й не знаєш, Як гарно, любо як співаєш – І соловейко так не втне...* (Л. Глібов) [1].

За своєю синтаксичною функцією *навіть* належить до прислів'яних часток і зазвичай кваліфікована як підсилувальна або видільна частка. До підсилувально-видільних часток, які вживають для підсилення або виділення окремих слів у реченні, крім частки *навіть*, належать частки *тільки, лише (лиш), всього-на-всього, хоч, хоча б, принаймні, аж, же (ж), -таки, -то, все, ще, вже, вже й, і, та, собі, о, ой*. Частка *навіть* виділяє, акцентує певний елемент речення незалежно від його синтаксичного призначення [6, с. 33]. Частка *навіть* є виразником несподіваного порушення очікувань суб'єкта. На цю її особливість указують багато дослідників. Наприклад, за визначенням А.Б. Шапіро, вона вказує, що в реченні висловлюється те, що можна було і не припускати» [9, с. 278]. А.М. Миревич називає її часткою «винятковості, незвичайності» [4, с. 114]. Ф.С. Бачевич зараховує її до слів «обманутого сподівання» [3, с. 239–247].

Іншою особливістю частки *навіть* є те, що вона виразно демонструє належність до дискурсивних слів і пов'язана з актуалізацією певних дискурсивних смислів, що збагачують зміст речення [2]. Описуючи частку *даже*, багато дослідників (А. Вежицька, Ю.Д. Аפרесян, І.М. Богуславський, Г.Ю. Крейдлін, О.В. Урисон) звертають увагу на те, що за її допомогою проходить своєрідне розширення кола денотатів, пов'язаних з описуваною ситуацією. Зокрема, це було показано порівнянням речень (1) *Петро пішов у кіно* й (2) *Навіть Петро пішов у кіно*. На думку А. Вежицької, речення (2) має таку семантику: (і) *Петро пішов у кіно*; (іі 1) *Інші люди пішли в кіно*; (іі 2) *Мовець очікував, що Петро не пішов у кіно*. Компоненти (іі 1) й (іі 2) показують, що частка *навіть* розширює зміст речення *Петро пішов у кіно* як денотативно – актуалізацією

думки, що ознака «піти в кіно» була властива й іншим людям, так і модальною характеристикою ситуації *Петро пішов у кіно* як неочікуваної. Частка *навіть* сприяє зосередженню уваги на винятковості, незвичайності суб'єкта описуваної ситуації.

Розгляд аналогічного речення, але з часткою *і* (*І Петро пішов у кіно*) показує, що для його тлумачення достатніми будуть лише два речення: (і) *Якісь люди пішли в кіно*; (іі 1) *Петро також пішов у кіно*. О.В. Урисон вважає, що в подібних прикладах частка *і* виконує функцію долучення до множини [8]. На відміну від частки *навіть*, частка *і* зосереджує увагу не на виділенні виняткового, несподіваного суб'єкта і, відповідно, на неочікуваній ситуації, вона актуалізує інформацію про розширення суб'єктного простору в реалізації певної предикативної ознаки.

Зазначена властивість частки *і* у складі прислів'їв одержує суттєві модифікації. Це пов'язано з природою прислів'їв, які відтворюють узагальнювальні судження, а не називають те, що конкретно спостерігає мовець. Така природа паремійних суджень більше відповідає щойно сформульованим властивостям частки *і*, ніж властивостям частки *навіть*. Підтвердженням цього припущення виступає факт широкій вживаності в українських прислів'ях частки *і* при майже повній відсутності частки *навіть*.

Розглянемо особливості використання частки *і* спочатку у складі обмежувальних синтаксем, де, як уже зазначалося вище, вона зафіксована лише в 11-ти прислів'ях. Найчастіше тут частка *і* семантично пов'язана з прикметником або ж з іменниками, що мають виразну ознаковість, наприклад, з субстантивованими прикметниками: *І в лиху годину не кидай дружину* (УПП, с. 178); *І на гладкій дорозі люди ноги ламають* (УПП, с. 95); *І сліпа коняка везе, як видючий на возі сидить* (УПП, с. 89); *І задрипана ворона своїм дітям оборона* (УПП, с. 188); *І мудрому годі їсти, коли нема що* (УПП, с. 242); *І на мудрих часом чорт їздить* (УПП, с. 242); *І на мудрім дідько на Лису гору їздить* (УПП, с. 242); *І з дурня був би ватажок, коли править батіжок* (УПП, с. 252).

У разі приєднання частки *і* до означень або ознакової семи відбувається розширення меж денотатів, названих іменниками, до всеохопності. Враховуючи це, можна говорити про трансформацію функції включення в множини, властиву частці *і*, у розширювально-приєднувальну функцію. Так, у прислів'ї *І в лиху годину не кидай дружину* зона обмеження дії *не кидай дружину* розширена з *доброї години* до *години лихої*, а отже, це прислів'я стає синонімічним реченню *У будь-яку годину не кидай дружину*. Подібне розширення обсягу денотата спостерігаємо і в прислів'ї *І на гладкій дорозі люди ноги ламають*: тут сфера реалізації прояву *люди ноги ламають* поширена з нерівної дороги, де це є звичним, й на гладку, тобто охоплює будь-яку – рівну і нерівну – дорогу. Здатність обороняти дітей у прислів'ї *І задрипана ворона своїм дітям оборона* приписана будь-якій вороні, а не тільки сильній чи здоровій [3]. Значення *на будь-кому* передає прислів'я *І на мудрім дідько на Лису гору їздить*. Іменники, що побудовані на основі певної ознаки, наприклад, іменник *дурень*, у прислів'ях співвіднесені з антонімічними іменниками *розумний, розумник*, а отже, стають засобом позначення будь-якої людини: *І з дурня був би ватажок, коли править батіжок* (УПП, с. 252) = *З кожного був би ватажок, коли править батіжок*.

Характеризуючи наведені прислів'я, можна констатувати, що, з одного боку, обмежувач звукує рамки справедливості думки, вираженої предикативною основою, з іншого ж, – зав-

дяки використанню частки *і* відбувається розширення рамок справедливості судження до всеохопності. Цим у деяких прислів'ях долається парадоксальність або незрозумілість висловлювань. Пор.: (?) *На гладкій дорозі люди ножи ламають;* (?) *Задрипана ворона своїм дітям оборона* [2, с. 277].

Лише в двох прикладах спостерігаємо наближення семантики частки *і* до підсилювально-видільної семантики частки *навіть* *і*, відповідно, акцентування уваги на винятковості названої ситуації: *І на мудрих часом чорт їздить;* *І в погоду часом грім ударить* (УПП, с. 57). Це відбувається під впливом обмежувальної обставини *часом* [1, с. 277].

Іменники, що не допускають антонімічних протиставлень, у поєднанні з часткою *і* зазвичай виступають засобом розширення меж прояву ситуації, але не до всеохопності. Тут частка *і* наближається за семантикою до підсилювально-видільної частки *навіть*, вона виділяє виняткову ситуацію: *І з посьміху люди бувають* (УПП, с. 284). Подібне перетворення, пов'язане з виділенням незвичної ситуації, демонструє *і* прислів'я *І на Поділля не росте хліб по кіллю та ковбасами плоти не городять* (УПП, с. 362). У цьому прислів'ї *Поділля*, як це й буває в висловленнях із запереченням, виступає місцем, де найбільш вірогідним є прояв ситуації *хліб росте по кіллю* (див. про семантику частки *даже* при запереченні в праці [1, с. 152–166]).

В основній масі аналізованих прислів'їв частку *і* вживають при компонентах предикативної основи. З них близько 200 прикладів ілюструють функціонування частки *і* в основах без заперечення, а близько 40 – із запереченням.

Розглянемо спочатку використання частки *і* в прислів'ях, що не містять у собі заперечення. У більшості прислів'їв цієї групи частку *і* спостерігаємо при підметах або ж коли йдеться про формально односкладні речення, при предикативно характеризованих словоформах.

Найбільш яскраво здатність розширювати коло суб'єктів до всеохопності виявляють прислів'я, в яких частка *і* стосується субстантивованих прикметників, сполучень іменників із прикметниками, а також іменників, денотати яких мають виразні ознакові характеристики: *Бідного й мудрі слова мало важать* (УПП, с. 18); *Без дурних і розумним погано* (УПП, с. 248); *Від гнилого яблука і здорове гниє* (УПП, с. 277); *Щирому серцю і чужа біль колька* (УПП, с. 264); *В куті і беззубий собака гавкає* (УПП, с. 65); *При добрій годині і дурень човном правитиме* (УПП, с. 254, 264); *Без гроша дурна і наймудріша голова* (УПП, с. 347); *При нещасті й розумний подурнішає* (УПП, с. 48). У всіх цих прикладах частка *і* вводить суб'єкти, які антонімічно додаються до більш очікуваних, а отже, цим досягається розширення сфери дії предикативної ознаки на всі суб'єкти. Наприклад, у прислів'ї *Бідного й мудрі слова мало важать* фактично йдеться про те, що мало важать не тільки *немудрі слова*, а й слова *мудрі*. Тим самим таке розширення суб'єктів призводить до вираження всеохопності прояву предикативної ознаки. Про це свідчить і регулярність синонімічних відповідників цим прислів'їв, в яких можна використати займенники *весь*, *кожний*, *всякий*, *будь-хто*, *будь-який* тощо. Наприклад: *Бідного всі слова, у тому числі й мудрі, мало важать;* *Без дурних усім, у тому числі і розумним, погано;* *Вкуті будь-який собака, у тому числі і беззубий, гавкає;* *При добрій годині будь-хто, у тому числі і дурень, човном правитиме.* Прислів'я *З чужих рук і мед гіркий, а в своїх і гірке – мед* (УПП, с. 341), в якому частка *і* приєднана до іменника *мед*, денотат якого має яскраву

провідну ознаку *солодкий*, легко може бути трансформованим у речення *З чужих рук усе гірке, а в своїх усе мед* [2, с. 278].

Як засвідчує аналіз прислів'їв, виділені часткою *і* суб'єкти зазвичай є несподіваними, оскільки вони апіорі не можуть мати ознак, позначених присудком. Одним із таких іменників, денотат яких у народній уяві має певне досить чітко виражене коло притаманних йому ознак, є іменник *чорт*, зафіксований у сполученні з часткою *і* в 5 прикладах, де він виступає підметом: *Гнилого болота і чорт боїться* (УПП, с. 273); *Від п'яного і чорт утікає* (УПП, с. 318); *Багатому і чорт гроші носить* (УПП, с. 24); *Багатому і чорт яйця несе, а вбогому і курка не хоче* (УПП, с. 24); *Багатому і чорт дітей колише, а бідному і нянька не хоче* (УПП, с. 24). У чотирьох прикладах зазначений іменник виступає об'єктом, на який спрямована дія: *За гроші ніп і чорта поцілує* (УПП, с. 357); *Гуртом і чорта поборем* (УПП, с. 330); *Собором і чорта поборем* (УПП, с. 331); *Перед пеклом і чорта треба просити за кума* (УПП, с. 360). В усіх названих у прислів'ях ситуаціях *чорт* виявляє нетипові йому риси: він боїться болота, утікає від п'яного, носить гроші і навіть несе яйця, колише дітей, його можна побороти, поцілувати тощо. Ці риси сприймаються як неприпустимі. Таким чином у прислів'ї формується думка про всеохопність вираженої ознаки, про її поширення не тільки на можливе, але й на неприпустиме. Про всеохопність ознаки свідчать синонімічні зближення наведених прислів'їв: *Гнилого болота всі бояться;* *Від п'яного всі утікають;* *За гроші ніп будь-кого поцілує;* *Гуртом усіх поборемо.*

Різновиди незвичних із погляду здорового глузду ознак суб'єкта, виражених предикатом, досить різноманітні. Так, у прислів'ях *У багатого і бики теляться* (УПП, с. 25); *У доброї господині і тівень несеться* (УПП, с. 86); *При солов'ю і горобець співає* (УПП, с. 63); *В своїм болоті і жаба співає* (УПП, с. 340); *З рідного краю і ворона мила* (УПП, с. 361); *Голодному псові і муха добра* (УПП, с. 44); *Без господаря і товар плаче* (УПП, с. 85); *У гарного господаря свиня господина, а в чорт батька зна якого і віл звалиться* (УПП, с. 85); *В чужім краю і солов'ї лиш цвірінькають* (УПП, с. 361); *Весною і в горобця пиво* (УПП, с. 69); *Восени і заєць спасений* (УПП, с. 71); *Без праці нема життя і собаці* (УПП, с. 103); *У багатого й теля з телям, а в бідного одна корівка, та й та ялова* (УПП, с. 25); *У ледачого пасічника і бджоли ледачі* (УПП, с. 113) незвичні якості приписані представникам фауни. За допомогою ж частки *і* досягається розширення зони прояву предикативної характеристики на невизначено широке коло носіїв. Ця функція частки *і* відрізняє її від частки *навіть*, досить обмежено представленій в складі прислів'їв. Остання, розширюючи коло носіїв предикативної ознаки, акцентує на унікальних властивостях названого суб'єкта. В окремих випадках це створює перепони для синонімічного використання часток *і* й *навіть*. Пор.: *У багатого навіть бики теляться;* *У ледачого пасічника навіть бджоли ледачі.*

У прислів'ях *У вмілого і долото рибу ловить* (УПП, с. 102); *У вмілого і цях голить, а в нього і бритва не хоче* (УПП, с. 225); *Сироту та вдовицю то й тріски б'ють* (УПП, с. 197); *Без хазяїна і хата сиротина* (УПП, с. 85); *З своєї печі і дим солодкий* (УПП, с. 342); *З своєї печі і дим не чадить* (УПП, с. 340); *З доброго плоти добрий і кілок* (УПП, с. 263); *Лукавому і сонце світить лукаво* (УПП, с. 289); *Хворому і мед гіркий* (УПП, с. 213); *На козаку й рогожа пригожа* (УПП, с. 364) неординарні якості демонструють предмети. Виступаючи засобом невизначено великого розширення меж прояву предикативної

ознаки, вони зумовлюють синонімічні відповідності прислів'їв із реченнями, де роль підмета виконує займенник *усе*: *У всімлого все рибу ловить; Хворому все гірке*.

У 18 прислів'ях нетрадиційними є відношення включення: *Восени і буряк – м'ясо* (УПП, с. 71); *Голодному і хрущ м'ясо* (УПП, с. 44); *Голодному і опеньки м'ясо* (УПП, с. 44); *В чужій стороні і жук м'ясо, і стару бабу молодичею зуть* (УПП, с. 361); *В гостях і жук м'ясо* (УПП, с. 65). Наслідком руйнування традиційних класифікаційних характеристик предметів, наприклад, зарахуванням до м'яса очевидно нем'ясної їжі, є формування парадоксальної думки з подальшим невизначено великим розширенням кола предметів, які відповідають такій рубрикації. Пор.: *Восени все, навіть буряк, м'ясо; Голодному все, навіть хрущ, м'ясо; Боязливому все, навіть миша, ведмідь*. Тим самим відбувається підкреслення особливостей обмежувальних просторів *восени, голодний, чужа сторона, в гостях* тощо.

Порівняно рідко неординарні характеристики одержують іменники у функції підмета, що називають осіб, частини тіла, абстрактні поняття тощо. Наприклад: *Без зброї слабі й герої* (УПП, с. 366); *Без приключки і смерті нема* (УПП, с. 219); *Без лічби і гроша нема* (УПП, с. 347); *Без причини і смерті не буде* (УПП, с. 219); *Норовистому коневі і майдан тісний* (УПП, с. 89, 297); *Сміливому і море по коліна* (УПП, с. 309); *П'яному і калюжа по вуха* (УПП, с. 319); *При добрій годині і куми побратими, а при лихій годині – нема і родини* (УПП, с. 198, 264).

Висновки. Як видно з проведеного аналізу, поява в прислів'ях значення всеохопності предикативної ознаки будується на ствердженні її прояву в неочікуваних суб'єктах, які частка *і* долучає до кола звичних носіїв ознаки. Однак власне неочікуваність суб'єктів у поєднанні з незвичною ознакою «провокує» появу можливостей для синонімічної заміни при них часток *і* й *навіть*. Пор.: *Без зброї слабі навіть герої; Без приключки навіть смерті нема; Без причини навіть смерті не буде; Сміливому навіть море по коліна; П'яному навіть калюжа по вуха; Літом навіть баба сердита на ніч*. Проте така трансформація не відповідає загальному спрямуванню прислів'їв на всеохопність характеристик, це засвідчує і штучність деяких синонімічних побудов із часткою *навіть*: *Норовистому коневі навіть майдан тісний; Без лічби навіть гроша нема; При добрій годині навіть куми побратими, а при лихій годині – нема навіть родини; По ярмарці навіть русин мудрий*.

У складі прислів'їв, в яких частка *і* стосується підметів, представлена й порівняно невелика група, в якій присудок не позначає незвичні ознаки. Наприклад: *Без ради і військо гине* (УПП, с. 366); *Старому женитися і ніч коротка* (УПП, с. 210); *В гурті і пісня в лад іде* (УПП, с. 329); *Попову корову і вовк пізна, та не візьме* (УПП, с. 358); *На свіжій цвіток і бджола сідає, а зів'ялий обминає* (УПП, с. 208); *На злого чоловіка і собака бреше* (УПП, с. 266); *На похиле дерево і кози скачуть* (УПП, с. 312); *На ворога і собака бреше* (УПП, с. 335); *Від хазяйського ока і кінч добріє* (УПП, с. 86). У цих прикладах частка *і* має базову функцію долучення до множини й не здобуває розширювально-приєднувальної функції, пов'язаної з розширенням сфери прояву предикативної ознаки до всеохопності. Пор.: (?) *Без ради і все гине; (?) Старому женитися і все коротке; (?) У лінивого все тече, і все не пече*. Іншим наслідком того, що суб'єкт не належить до незвичних носіїв ознаки, є те, що в разі заміни при них частки *і* на частку *навіть* відбуваються відчутні

смыслові зміни. Пор.: **На похиле дерево навіть кози скачуть; *У лінивого навіть стріха тече, навіть ніч не пече*.

У складі прислів'їв представлені й приклади, де частка *і* стосується другорядних членів. У разі її використання при об'єктах, переважно прямих, послідовно спостерігаємо розширення предикативної характеристики до повного охоплення об'єктів: *З ним і останній розум загубиш* (УПП, с. 242); *Боязливий і втікаючого боїться* (УПП, с. 310); *Гарний чоловік і погану жінку красить* (УПП, с. 184); *Добра жінка і лихого чоловіка направить* (УПП, с. 180); *Дурень і на рівній дорозі порожнього воза перекине* (УПП, с. 250); *Злий їздець і найкращого коня зіпсує* (УПП, с. 265).

Такі ж перетворення демонструє досить велика група прислів'їв, в яких частка *і* стосується обставин місця й часу: *Голому і на сні мулька* (УПП, с. 20); *Багатому і в печі добре* (УПП, с. 24); *Мерзлякуватуму й на печі холодно* (УПП, с. 58); *Линивому і на печі щастя* (УПП, с. 113); *Щасливому й на соломі добре спиться* (УПП, с. 48); *З чужого воза і посеред болота зведуть, а вкрадену одежу і в церкві знімуть* (УПП, с. 341); *У брехуна язик і до вух дістає* (УПП, с. 283); *Багатому і під гору вода тече, а бідному і в долині треба криницю копати* (УПП, с. 24); *З ним і на камені доробилися хліба* (УПП, с. 104); *З милом рай і в курені* (УПП, с. 164); *Дурний шукає видного місця, а мудрого і в кутку побачать* (УПП, с. 251); *При своїй небозі добре і в дорозі* (УПП, с. 164). Про цю властивість передавати всеохопне свідчать синонімічні паралелі з прислівниками відповідно *скрізь, будь де, куди завгодно, звідки завгодно тощо* або ж *завжди, будь коли*.

У прислів'ях, що містять заперечення, частку *і* також уживають переважно при підметах, рідше – при другорядних членах речення. Особливість більшості імен, при яких вжито частку *і*, є те, що у прислів'ях їх денотатам приписують відсутність звичних, характерних для них властивостей. Наприклад: *Старої любові і іржа не їсть* (УПП, с. 163); *Без підпалу і дрова не горять* (УПП, с. 56); *Дурному синові і батькове багатство не в поміч* (УПП, с. 195); *В гурті – то й смерть не страшна* (УПП, с. 330); *Без копила і швець чоботи не зробить* (УПП, 100); *Проти сили і віл не потягне* (УПП, с. 307); *Судженого і конем не об'їдеш* (УПП, с. 168, 174); *Без труда не виловиш і рибки із пруда* (УПП, с. 103); *Чорну душу і милом не відмиєш* (УПП, с. 270); *Без знання і постолі не пошиєш* (УПП, с. 225); *Добрим словом мур проб'єш, а лихим і в двері не ввійдеш* (УПП, с. 226); *Лихому чоловікові і в гостині не догодиш* (УПП, с. 267). Зазначена особливість виступає логічною основою заперечення наявності ознаки й у денотатів інших імен, адже, якщо ознака відсутня у предмета, для якого вона є характерною, то тим більше вона відсутня для інших менш очікуваних носіїв ознаки. Отже, в прислів'ях із запереченням стверджується всеохопна відсутність умов для реалізації предикативної ознаки. Частка *і* при цьому здобуває звукувально-вилучальну функцію: вона сприяє тому, щоб перенести заперечення наявності ознаки з одного предмета (точніше – класу предметів) на невизначено широке коло предметів. Про це свідчать і синонімічні зближення прислів'їв. Пор.: *Старої любові ніщо не їсть; Без підпалу ніщо не горить; Дурному синові ніщо не в поміч; В гурті – ніщо не страшне; Без копила ніхто чоботи не зробить* тощо.

Отже, проведений аналіз прислів'їв із часткою *і* засвідчує, що вона виступає одним із важливих засобів формування узагальнювальної семантики, яка властива природі паремій. Ця

частка під впливом семантико-граматичних властивостей прислів'їв знає суттєвих модифікацій початкової функції долучення до множини.

Література:

1. Акопян К.С. Микромир частицы даже: семантико-прагматические особенности функционирования при отрицании. *Вестник Российско-Армянского Университета: Гуманитарные и общественные науки*. 2017. № 1. С. 152–166.
2. Бацевич Ф. Частики української мови як дискурсивні слова : монографія. Львів : ПАІС, 2014. 288 с.
3. Бацевич Ф. С. Семантика обманутого ожидания: Слово «даже» у Ф. М. Достоевского. *Studia rusystyczne Akademii swientokrzyskiej*. Т. 12. Kielce, 2003. С. 239–247.
4. Миревич А. Основные функции частиц в современном русском языке. *Лексикографический сборник*. 1962. Вып. V. С. 101–122.
5. Словник української мови у двадцяти томах. Т. 6. Київ : Український мовно-інформаційний фонд, 2015. 992 с.
6. Стародумова Е.А. Синтаксические функции частицы «ДАЖЕ». *Исследования по современному русскому языку / Учен. зап. Дальневост. ун-та; Т. 62: Серия филология (языкознание)*. Владивосток, 1972. С. 32–47.
7. Українські прислів'я та приказки / упорядкування С.В. Мишанича та М.М. Пазяка. Київ : Дніпро, 1984. 391 с.
8. Урысон Е.В. Опыт описания семантики союзов. *Лингвистические данные о деятельности сознания*. Москва : Языки славянских культур, 2011. 336 с.
9. Шапиро А.Б. Очерки по синтаксису русских народных говоров. Москва : Изд-во АН СССР, 1953. 320 с.

Paulk M. Functions of the particle *I* in Ukrainian proverbs with restrictive component

Summary. The article is devoted to the study of the share in the structure of Ukrainian proverbs with restrictive components, which play a crucial role in giving many proverbs aphorisms and imagery. Modern doctrine of parts of speech has

certain traditions, knowledge and consideration of which is necessary for a proper understanding of the essence of the concept of “parts of speech” and to determine the trends of their allocation into separate categories of words. It is clear that the study of individual grammatical categories of words, a comprehensive analysis of their lexical-semantic, word-forming, morphological, syntactic and other features plays an important role in building a unified grammatical system in modern linguistics. Incomplete invariant words are a class of service words, which in traditional grammar are classified as separate official (incomplete) parts of speech. In this class there are a number of subclasses: prepositions, particles and conjunctions.

This division of words is given, in particular, in the academic course “Modern Ukrainian literary language. Morphology”. Determining the role of the particle and the composition of proverbs has some difficulties. This is due to the fact that it is not described in great detail in the linguistic literature. Therefore, to interpret its functions, we involve observations on the much-described part, even its Russian counterpart, the part even. Particle is one of the important means of forming the generalizing semantics inherent in the nature of proverbs. This particle under the influence of the semantic and grammatical properties of proverbs undergoes significant modifications of the initial function of joining the set, it reveals the expansion-joining and narrowing-removal functions. This property of the particle and in the composition of proverbs receives significant modifications.

This is due to the nature of proverbs that reproduce generalizing judgments rather than naming what the speaker is specifically observing. This nature of proverbial judgments corresponds more to the newly formulated properties of the particle and to the properties of the particle even. This assumption is confirmed by the fact that the pronoun is widely used in Ukrainian proverbs, and in the almost complete absence of the pronoun even.

Key words: syntax, semantics, grammar, component, structure of Ukrainian proverbs, participle.